

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІНФОРМАЦІЙНО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР «ІНТЕГРАЦІЯ ТА РОЗВИТОК»

ЗАТВЕРДЖЕНО
Вчена рада

**ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ПРОГРАМИ «Я. МИ. КРАЇНА»
ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «КУЛЬТУРА ДОБРОСУСІДСТВА»**

Програма підвищення кваліфікації для вчителів(-льок) базової та профільної ланок загальної середньої освіти, викладачів(-ок) закладів передфахової вищої освіти, професійних ліцеїв, педагогів-організаторів, соціальних працівників, заступників з виховної роботи

Базовий курс

Київ
2021

Розробники:

Араджионі Маргарита Анатоліївна, керівниця творчої групи наскрізного інтегрованого курсу «Культура добросусідства», менеджерка освітніх проєктів ІДЦ «Інтеграція та розвиток», кандидат історичних наук;

Вітковська Олена Данилівна, завідувачка навчально-методичної лабораторії акмеології Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти;

Майорський В'ячеслав Віталійович, старший викладач кафедри методики викладання і змісту освіти КЗВО «Одеська академія неперервної освіти Одеської обласної ради», кандидат педагогічних наук;

Охредько Олег Едуардович, історик, правознавець, провідний тренер Інформаційно-дослідного центру «Інтеграція та розвиток», експерт та аналітик Центру громадянської просвіти «Альменда»

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

1. Загальні положення

Програма «Особливості впровадження програми “Я. Ми. Країна” інтегрованого курсу “Культура добросусідства”» (далі – Програма) розроблена в межах реформування освітньої галузі на засадах сучасної державної освітньої політики, стратегії реформування загальної середньої освіти, Концепції «Нова українська школа», новітніх наукових розробок у сфері освіти дорослих. Підґрунтям Програми стали Закони України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Державний стандарт базової середньої освіти, оновлена освітня програма спеціального інтегрованого курсу «Культура добросусідства» (схвалена до використання: лист ДНУ «ІМЗО» МОН України від 15.06.2018 р. № 22.1/12-Г-366), «Програма виховних годин / годин спілкування “Я. Ми. Країна” для 5–12 класів, коледжів і ПТУ». Програма може бути рекомендована для підвищення кваліфікації вчителів(-льок) базової та профільної ланок загальної середньої освіти та викладачів(-ок) закладів передфахової вищої освіти, професійних ліцеїв, які планують викладати цей курс.

Мета Програми – підвищення професійної компетентності вчителів(-льок) базової та профільної ланок загальної середньої освіти, викладачів(-ок) закладів передфахової вищої освіти, професійних ліцеїв, які планують працювати за програмою виховних годин / годин спілкування «Я. Ми. Країна» зі здобувачами освіти в 5–12 класах, коледжах і професійно-технічних училищах.

Основні завдання Програми

Систематизувати знання слухачів(-ок) про:

- особливості впровадження курсу «Культура добросусідства» в закладах загальної середньої освіти, закладах передфахової вищої освіти, професійних ліцеях;
- структуру та тематичні лінії Програми;
- форми та методи організації інтерактивної роботи відповідно до тематичних ліній Програми;
- розвиток ключових компетентностей, зокрема громадянських, соціальних, міжкультурних, миротворчих, підприємницьких, комунікативних тощо.

Сформувані практичні вміння (навички) щодо:

- імплементації розділів Програми у плани роботи закладів освіти;
- дотримання структури та системності під час роботи за Програмою;

- способів реалізації компонентів Програми, зокрема соціально-громадянських, інформаційно-комунікаційних, психологічних, комунікативних, ціннісно-етичних;
- підготовки і проведення тренінгів з питань виховання соціально компетентних, критично мислячих і толерантних особистостей, відповідальних громадян(-ок) країни.

Посилити мотивацію слухачів(-ок) до:

- використання інноваційних форм і методів роботи з учнівською молоддю;
- впровадження громадянської, міжкультурної і миротворчої освіти, популяризації культури миру;
- саморозвитку та самовдосконалення.

2. Профіль програми «Особливості впровадження Програми «Я. Ми. Країна» інтегрованого курсу «Культура добросусідства»

Обсяг Програми – 30 годин (1 кредит ЄКТС).

Також передбачено виконання слухачами(-ками) самостійної роботи в обсязі 15 годин (0,5 ЄКТС).

Суб'єкти підвищення кваліфікації: заклади вищої освіти, заклади післядипломної педагогічної освіти та інші юридичні особи, які мають письмову угоду з ГО «Інформаційно-дослідний центр “Інтеграція та розвиток”» на право використання Програми.

Рівень Програми: підвищення кваліфікації вчителів(-льок) базової та профільної ланок загальної середньої освіти, викладачів(-ок) закладів передфахової вищої освіти, професійних ліцеїв.

3. Характеристика Програми

Функціональна спрямованість

Розвиток професійної компетентності вчителів(-льок) базової та профільної ланок загальної середньої освіти, викладачів(-ок) закладів передфахової вищої освіти, професійних ліцеїв:

- нормативно-правове забезпечення освітнього процесу в закладах освіти (базові та профільні заклади загальної середньої освіти, заклади передфахової вищої освіти, професійні ліцеї);
- ознайомлення з особливостям впровадження програми інтегрованого курсу «Культура добросусідства» в навчальний та виховний процес закладів освіти;
- розвиток медіаграмотності та критичного мислення учасників(-ць) освітнього процесу засобами інтегрованого курсу «Культура добросусідства»;

- сприяння розвитку соціальних і громадянських компетентностей в учасників(-ць) освітнього процесу, зокрема відповідальності, правової грамотності, екологічної свідомості, особистісної ефективності, міжкультурної комунікації, трансформації конфліктів та навичок підприємливості засобами інтегрованого курсу «Культура добросусідства»;
- розвиток комунікативних навичок, емоційного інтелекту, ціннісних орієнтирів і ставлень здобувачів(-ок) освіти;
- організація роботи з дорослими та освіти впродовж життя.

Цільова група: вчителі(-льки) базових та профільних ланок закладів загальної середньої освіти, викладачі(-ки) закладів освіти різних типів і форм власності, які будуть працювати за програмою виховних годин / годин спілкування «Я. Ми. Країна» для 5–12 класів, коледжів і професійно-технічних училищ.

4. Стиль та методика навчання

Підходи до викладання та навчання. Оновлення та поповнення професійних знань у процесі їхнього практичного застосування і відпрацювання. Навчання здійснюється за очною та онлайн-формою з використанням інноваційних форм, методів, новітніх освітніх технологій (активні й інтерактивні форми заняття, тренінги, круглі столи, тематичні дискусії, кейс-навчання тощо) та онлайн-ресурсів для навчання, мікронавчання, конференцій з обміну досвідом тощо.

Система оцінювання. Результати навчання за Програмою оцінюються (зараховано / не зараховано) шляхом тестування за результатами опанування матеріалів навчальних модулів. Учасники підвищення кваліфікації отримують сертифікат на 30 годин (1 кредит ЄКТС) за умови успішного (75%) проходження підсумкового тестування.

5. Програмні компетентності

- *соціально-громадянська компетентність* – розуміння сутності громадянського суспільства, володіння знаннями про права та свободи людини, права дітей, права та обов'язки громадянина(-ки), усвідомлення глобальних (зокрема екологічних) проблем людства й можливостей власної участі в їхньому розв'язанні; усвідомлення громадянського обов'язку та почуття власної гідності; вміння визначати проблемні питання в соціокультурній, професійній сферах життєдіяльності людини та віднаходити шляхи їхнього розв'язання; навички ефективної та конструктивної участі в суспільному розвитку, громадянський активізм; розвиток толерантності й широкої соціальної інклюзії; здатність до ефективної командної роботи; уміння попереджати та розв'язувати конфлікти;
- *загальнокультурна й міжкультурна компетентність* – здатність розуміти феномен культури, формувати власні естетичні смаки,

самостійно виражати ідеї, досвід та почуття на засадах естетичних цінностей; усвідомлення власної національної ідентичності як підґрунтя відкритого ставлення та поваги до розмаїття культурного вираження інших; ціннісне ставлення до дотримання норм етикету (зокрема сучасного європейського, етнічного, релігійного, професійного тощо) та культури спілкування;

- *мовно-комунікативна компетентність* – володіння системними знаннями про норми й типи спілкування в процесі організації колективної та індивідуальної діяльності, вміння вислуховувати опонента та обстоювати власну позицію, використовуючи різні прийоми розміркувань та аргументації, розвиненість культури професійного спілкування, здатність досягати педагогічних результатів засобами продуктивної комунікативної взаємодії, зокрема відповідних знань, вербальних і невербальних умінь та навичок залежно від комунікативно-діяльнісних ситуацій;
- *психологічно-фасилітативна компетентність* – усвідомлення ціннісної значущості фізичного, психічного й морального здоров'я людини, здатність сприяти всебічному розвитку та творчому становленню дітей і дорослих;
- *підприємницька компетентність* – вміння генерувати нові ідеї та ініціативи та втілювати їх у життя з метою підвищення як власного соціального статусу та добробуту, так і розвитку суспільства й держави;
- *інформаційно-цифрова компетентність* – здатність орієнтуватися в інформаційному просторі, отримувати інформацію та оперувати нею відповідно до власних потреб і вимог сучасного високотехнологічного інформаційного суспільства; володіти основами медіаграмотності та кібербезпеки.

6. Програмні результати навчання

- знання про концептуальні засади та нормативно-правове забезпечення реформування системи освіти України;
- розуміння особливостей програми виховних годин / годин спілкування «Я. Ми. Країна» для 5–12 класів, коледжів і професійно-технічних училищ, зокрема й у контексті Нової української школи;
- володіння методами та прийомами роботи з освітніми програмами, навчальними посібниками курсу «Культура добросусідства»;
- розуміння концептуальних засад педагогіки партнерства та володіння практиками «Культури добросусідства» щодо роботи з батьками;
- удосконалення навичок впровадження в освітній процес інноваційних технологій та методик;
- підвищення педагогічної майстерності та власного професійного зростання;

- розуміння змісту та основних завдань громадянської освіти, аксіології, медіаосвіти, конфліктології, екології, їхньої інтеграції з іншими навчальними дисциплінами;
- знання основних методів, прийомів та технік розвитку комунікативних компетентностей в рамках програми виховних годин / годин спілкування «Я. Ми. Країна» для 5–12 класів, коледжів і професійно-технічних училищ;
- знання шляхів ефективної взаємодії всіх учасників(-ць) освітнього процесу;
- розширення знань щодо запровадження інноваційних підходів до організації освітньої діяльності здобувачів(-ок) освіти;
- готовність до змін та інноваційної діяльності, гнучкість, постійний професійний розвиток.

7. Зміст модулів Програми

Зміст освітньої Програми враховує особливості професійної діяльності вчителів(-льок) у сучасних умовах з урахуванням особливостей Нової української школи і визначається: вимогами суспільства до забезпечення закладів освіти висококваліфікованими фахівцями та фахівчинями; основними напрямками державної політики в галузі освіти; Національною рамкою кваліфікації, освітніми стандартами, вимогами до компетентностей педагогічних працівників(-ць); запитами замовників освітніх послуг.

Зміст Програми має практичну спрямованість і охоплює: теоретичний, практичний (практико-орієнтований) та ресурсний (методичний) складники підвищення кваліфікації педагогічних працівників.

Програма передбачає такі види роботи:

- інтерактивні заняття та майстер-класи;
- практична робота;
- дискусії та опитування;
- виконання завдань для самостійної роботи.

Самостійна робота включатиме такі види діяльності:

- підготовка до вхідного та підсумкового тестування;
- опрацювання запропонованого додаткового матеріалу та переліку ресурсів;
- виконання практичних завдань з використанням нових знань і умінь.

Модуль 1. Педагогічний компонент

Інтегрований курс «Культура добросусідства» в контексті реформування освіти

Нормативно-правове та навчально-методичне забезпечення наскрізного інтегрованого курсу за вибором «Культура добросусідства». Особистісно-орієнтований, аксіологічний (ціннісний) і компетентнісний підходи у викладанні курсу. Громадянська, міжкультурна, миротворча спрямованість курсу. Особливості інтегрованого курсу «Культура добросусідства» в контексті Державного стандарту базової середньої

освіти. Основні принципи громадянської і миротворчої освіти, декларація принципів толерантності, широка соціальна інклюзія. Структура наскрізного інтегрованого курсу за вибором «Культура добросусідства».

Компетентнісний потенціал та особливості впровадження програми виховних годин / годин спілкування «Я. Ми. Країна» для 5–12 класів, коледжів і професійно-технічних училищ за курсом «Культура добросусідства», структура та методика роботи в умовах реформування освіти.

Активні та інтерактивні форми і методи викладання програми виховних годин / годин спілкування «Я. Ми. Країна» для 5–12 класів, коледжів і професійно-технічних училищ. Використання сучасних освітніх технологій та андрагогічних підходів у викладанні курсу. Практична спрямованість занять, поєднання знань та досвіду. Метод проєктів. Методологічні основи тренінгу. Особливості тренінгової роботи з підлітками.

Модуль 2. Соціально-громадянський компонент

Громадянське виховання за програмою «Я Ми. Країна»

Концептуальні засади громадянської освіти. Рамка компетенцій для культури демократії Ради Європи («громадянських компетентностей»). Формування спільних цінностей громадянського суспільства. Демократизація освітнього середовища в освітньому закладі.

Питання розвитку правової культури школярів(-ок). Права і свободи людини. Права дитини. Основні поняття, пов'язані з філософією прав людини; демократичні цінності та права людини. Міжнародні та національні механізми захисту прав людини. Громадянські права та обов'язки. Громадянська участь і активізм. Форми вияву громадянської позиції. Реалізація прав і свобод людини як вияви власної позиції.

Розвиток навичок підприємливості через матеріали інтегрованого курсу «Культура добросусідства». Огляд Рамки підприємницької компетентності EntreComp. Навички підприємливості (креативність, навички кооперативної діяльності, оцінювання ризиків тощо). «Мода» на професії. Профорієнтація. Особистісна ефективність і підприємливість у посібниках і методичних рекомендаціях до програми виховних годин / годин спілкування «Я. Ми. Країна» для 5–12 класів, коледжів і професійно-технічних училищ.

Модуль 3. Інформаційно-комунікаційний компонент

Медіаграмотність і критичне мислення в курсі «Культура добросусідства»

Теоретичні основи медіаграмотності. Основні принципи сучасної освіти з медіаграмотності. Медіакультура педагога, учня(-ениці) та батьків. Формування медіакультури засобами курсу «Культура добросусідства».

Медіаграмотність і розвиток критичного мислення. Роль інформації та медіа в сучасному світі. Достовірність інформації в мас-медіа. Джерела

інформації. Фейк, факт та інформація. Маніпуляції в медіапросторі. Захист від маніпулятивного впливу медіа. Профілактика сучасних маніпулятивних технологій у мас-медіа, методи декодування медіамеседжів. Прийоми психологічного захисту від непотрібної інформації, безпечна поведінка в медійному просторі, організація особистісного медійного простору. Безпека в Інтернеті. Кібербулінг.

Методика робота з різноманітними джерелами інформації. Принципи та методи роботи з медіаресурсами. Робота з медіатекстами. Методика роботи з візуальними джерелами в курсі «Культура добросусідства».

Модуль 4. Психологічний і комунікативний компонент

Розвиток комунікативних компетентностей здобувачів освіти

Психологічні особливості підліткового віку. Виклики підліткового віку. Профілактика шкідливих звичок і залежностей. Уміння протистояти груповому тиску. Робота з емоціями.

Основні засади конфліктології. Комунікація в конфлікті. Основні принципи та бар'єри комунікації. Принципи, інтереси та основні потреби учасників(-ць) комунікаційної взаємодії. Миротворчість і порозуміння. Шкільна медіація і «кола». Відновне правосуддя.

Ненасильницька комунікація. Особливості ненасильницького спілкування. Основні методи, прийоми та техніки розвитку комунікативних компетентностей в інтегрованому курсі «Культура добросусідства». Потенціал курсу для попередження булінгу і насильства в закладі освіти.

Міжкультурна компетентність. Україна полікультурна: багатоманітність як ресурс. Міжконфесійний діалог. Єдина країна: різноманіття регіонів і культур в Україні. Різні, але рівні. Добросусідство.

Модуль 5. Ціннісно-етичний компонент

Ціннісно-етичний розвиток особистості

Застосування в освітньому процесі методологічних підходів, що сприяють реалізації ціннісно-етичного компонента.

Духовно-моральне виховання. Цінності. Ієрархія цінностей. Формування національної ідентичності. Право на самовираження. Гендер.

Стереотипи. Упередження. Ставлення до «Іншого». Дискримінація та її форми.

Усна історія. Історична пам'ять. Громадянськість і патріотизм.

Вхідне/вихідне тестування.

НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН
Інтегрований курс «Культура добросусідства»: особливості
впровадження програми виховної роботи «Я. Ми. Країна»
за очною формою навчання (30 годин (1 кредит ЄКТС))

№	Зміст навчальних модулів	Кількість годин	Інтер-активні заняття	Практичні заняття
	Вхідне тестування	1		1
Модуль 1. Педагогічний компонент <i>Інтегрований курс «Культура добросусідства» в контексті реформування освіти</i>		5	4	1
1.1	Нормативно-правове та навчально-методичне забезпечення наскрізного інтегрованого курсу за вибором «Культура добросусідства». Громадянська, міжкультурна, миротворча спрямованість курсу. Основні принципи громадянської і миротворчої освіти, декларація принципів толерантності, широка соціальна інклюзія. Структура наскрізного інтегрованого курсу за вибором «Культура добросусідства».	2	2	
1.2	Компетентнісний потенціал та особливості впровадження програми «Я. Ми. Країна» за курсом «Культура добросусідства», структура та методика роботи в умовах реформування освіти.	1		1
1.3	Форми і методи виховної роботи з дітьми. Використання сучасних освітніх технологій та андрагогічних підходів у викладанні курсу. Метод проєктів. Активні та інтерактивні форми і методи викладання програми «Я. Ми. Країна». Особливості тренінгової роботи з підлітками.	2	2	
Модуль 2. Соціально-громадянський компонент <i>Громадянське виховання за програмою «Я Ми. Країна»</i>		6	1	5
2.1	Концептуальні засади громадянської освіти. Рамка компетенцій для культури демократії Ради Європи («громадянських компетентностей»). Формування спільних	2		2

	цінностей громадянського суспільства.			
2.2	Питання розвитку правової культури школярів. Права і свободи людини. Права дитини. Громадянські права і обов'язки. Громадянська участь і активізм.	2	1	1
2.3	Розвиток навичок підприємливості через матеріали інтегрованого курсу «Культура добросусідства». Огляд Рамки підприємницької компетентності EntreComp. «Мода» на професії. Профорієнтація. Особистісна ефективність і підприємливість у посібниках і методичних рекомендаціях до курсу «Культура добросусідства»	2		2
Модуль 3. Інформаційно-комунікаційний компонент <i>Медіаграмотність і критичне мислення в курсі «Культура добросусідства»</i>		4	1	3
3.1	Теоретичні основи медіаграмотності. Основні принципи сучасної освіти з медіаграмотності. Медіакультура педагога, учня(-ниці) та батьків. Формування медіакультури засобами курсу «Культура добросусідства»	1	1	
3.2	Медіаграмотність і розвиток критичного мислення. Захист від маніпулятивного впливу медіа. Профілактика сучасних маніпулятивних технологій у мас-медіа, методи декодування медіамеседжів. Безпека в Інтернеті. Кібербулінг.	1		2
3.3	Методика робота з різноманітними джерелами інформації. Робота з медіатекстами. Методика роботи з візуальними джерелами в курсі «Культура добросусідства».	2		1
Модуль 4. Психологічний і комунікативний компоненти <i>Розвиток комунікативних компетентностей здобувачів освіти</i>		8	4	4
4.1	Психологічні особливості підліткового віку. Виклики підліткового віку. Профілактика шкідливих звичок і залежностей. Уміння протистояти груповому тиску. Робота з емоціями.	2	1	1
4.2	Основні засади конфліктології. Миротворчість і порозуміння. Шкільна	2	1	1

	медіація і «кола». Відновне правосуддя.			
4.3	Ненасильницька комунікація. Особливості ненасильницького спілкування. Основні методи, прийоми та техніки розвитку комунікативних компетентностей в інтегрованому курсі «Культура добросусідства». Потенціал курсу для попередження булінгу і насильства в закладі освіти.	2	1	1
4.4	Міжкультурна компетентність. Україна полікультурна: багатоманітність як ресурс. Міжконфесійний діалог. Єдина країна: різноманіття регіонів і культур в Україні. Різні, але рівні. Добросусідство	2	1	1
Модуль 5. Ціннісно-етичний компонент <i>Ціннісно-етичний розвиток особистості</i>		5	3	2
5.1	Духовно-моральне виховання. Цінності. Ієрархія цінностей. Ідентичності. Право на самовираження. Гендер.	1	1	
5.2	Стереотипи. Упередження. Ставлення до «Іншого». Дискримінація та її форми	2	1	1
5.3	Усна історія. Історична пам'ять. Громадянськість і патріотизм	2	1	1
Вихідне тестування		1		1
Усього		30	13	17

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
2. Закон України «Про повну загальну середню освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>
3. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>
4. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2789-14#Text>
5. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>
6. Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>
7. Беляєва О. Булінг зсередини : причини та наслідки // Психолог. – 2019. – № 1 (649). – С. 12–19.
8. Боброва О. М. Відновне правосуддя. Особливості впровадження процедури медіації: європейський досвід / О. М. Боброва. – К. : Наш час, 2006. – 164 с.

9. Василенко О. М. Етапи розвитку соціальної відповідальності школярів у мікросередовищі / О. М. Василенко. Збірник наукових праць «Педагогіка та психологія». – Харків, 2016. – Вип. № 55. – С. 1–13.
10. Від співпраці до примирення: посібник для лідерів громадянського суспільства / Під загальною редакцією Смірнова О. К. Авторі-упорядники: Араджионі М. А., Брунова-Калісецька І. В., Гусев А. І., Терещенко І. Г., Тищенко Ю. А. – К. : Видавництво ЧП «Золоті ворота», 2015 р. – 207 с.
11. Вітвицька С. С. Аксиологічний підхід до виховання особистості майбутнього вчителя // Креативна педагогіка. Наук.-метод. журнал / Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки. – Вінниця, 2015. – Вип. 10. – С. 63–67.
12. Гендерні медійні практики : Навчальний посібник із гендерної рівності та недискримінації для студентів вищих навчальних закладів / Колектив авторів. – Київ, 2014. – 206 с.
13. Гендерна рівність в освіті : посіб. для тренерів / Програма розвитку ООН в Україні; авт. кол.: М. Янкаускайте, Н. Кургановська. – Запоріжжя : Друкарський світ, 2011. – 80 с.
14. Гришук В. К. Соціальна відповідальність : навчальний посібник / В. К. Гришук. – Львів : Вид-во ЛДУВС, 2012. – 152 с.
15. Декларация и Программа действий в области культуры мира. Принята резолюцией 53/243 Генеральной Ассамблеи от 13.09.99 г. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/culture_of_peace.shtml (дата звернення: 18.01.2021).
16. Декларація принципів толерантності. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_503 (дата звернення: 18.01.2021).
17. Державний стандарт базової середньої освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#Text>
18. Джуліман Енвер та Ліліан Юрт. Навчання молоді правам людини. Посібник для організаторів освітніх заходів з прав людини для молоді. – Харків: Права людини, 2009. – 156 с.
19. Діти та війна. Навчання технік зцілення. URL: http://ipz.org.ua/wp-content/uploads/2017/10/dity_fin_ispp-1.pdf
20. Желєзняк О. В. Технології гендерного виховання як основа набуття професійної компетентності сучасного педагога / О. В. Желєзняк // Наукові праці : науково-методичний журнал ; Чорноморський державний університет ім. Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія», 2010. – Вип. № 123. – Т. 136. – С. 59–63.
21. Зер Говард. Зміна об'єктива: новий погляд на злочин та правосуддя // Український центр порозуміння. – К., 2004.
22. Історія одного міста: як викладати окремі питання щодо збройної агресії РФ на Сході України. URL: https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/MP_-Istoriia-odnoho-mista-.pdf
23. Кете де Врис М. Мистика лидерства. Развитие эмоционального интеллекта [пер. с англ.]. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2004. – 311 с.

24. Коваль Р., Горова А. Шкільна служба розв'язання конфліктів : досвід упровадження. – Київ : Видавець Захаренко В. О., 2009. – 168 с.
25. КОМПАС: Посібник з освіти в галузі прав людини за участі молоді. URL : <https://www.coe.int/uk/web/compass/home>
26. Компасито – посobie по обучению детей правам человека. URL: <http://www.eucb.coe.int/compasito/ru/>
27. Концепція Нової української школи. URL: <https://bit.ly/3hUd0UP> (дата звернення: 18.01.2021).
28. Корнелиус Х., Шошана Ф. Выиграть может каждый. Как разрешать конфликты? – М. : АО Стрингер, 1998.
29. Коэн Р. Медиация ровесников в школе: школьники разрешают конфликт. Перевод с англ. – Одесса, 2001. – 202 с.
30. Кравчук Л. В. Реалізація андрагогічного підходу в системі післядипломної педагогічної освіти. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/12307/1/L_Kravchuk_AZPO_IPPO.pdf (дата звернення: 18.01.2021).
31. Культура добросусідства : Комплект програм спеціального інтегрованого курсу для закладів освіти України / [авторський колектив під керівництвом М. А. Араджионі]. – Київ : ТОВ «ЛітМір», 2018. – 260 с.
32. Культура добросусідства. Батьківські збори по-новому : актуально, інтерактивно, корисно. Програма та методичні рекомендації / [редактори-укладачі: О. В. Аніщенко, М. А. Араджионі, А. І. Гусєв, В. І. Потапова]. – Київ : ТОВ «Прометей», 2019. – 544 с.
33. Культура добросусідства. Я. Ми. Країна. Програма виховних годин для ЗНЗ II–III ст. і методичні рекомендації щодо її апробації та впровадження / [автори-укладачі: М. А. Араджионі, А. І. Гусєв, М. С. Єлігулашвілі, В. І. Потапова]. – Київ : ТОВ «Контекст Україна», 2016. – 260 с.
34. Курс із мережевого етикету й безпеки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://digitaledu.org.ua/> (дата звернення: 18.01.2021).
35. Куценко Я. М. Емоційний інтелект: проблеми діагностики // Проблеми сучасної психології. – 2011. – № 14. – С. 32–38.
36. Медіаграмотність на уроках суспільних дисциплін : Плани-конспекти уроків / За ред. В. Іванова, О. Волошенюк, О. Мокрогуза. – Київ : Центр вільної преси, Академія української преси, 2016. – 201 с.
37. Медіакультура особистості : соціально-психологічний підхід : навчальний посібник / За ред. Л. А. Найдьонової, О. Т. Барішпольця. – Київ : Міленіум, 2010.
38. Медіаосвіта та медіаграмотність : підручник / Ред.-упор. В. Ф. Іванов, О. В. Волошенюк ; За науковою редакцією В. В. Різуна. – Київ : Центр вільної преси, 2012. – 352 с.
39. Медіаосвіта та медіаграмотність. АУП [Електронний ресурс] : [Веб-сайт]. Електронні дані. Київ. Матеріали II Міжнародної конференції / Сагайдак Г. В., Гейкіна Наталя. URL: <http://www.medialiteracy.org.ua/> (дата звернення: 18.01.2021).

40. Мельник Шэрон. Стрессоустойчивость. Как сохранять спокойствие и эффективность в любых ситуациях. – М. : Манн, Иванов и Вебер, 2014.
41. Ми різні – ми рівні : Основи культури гендерної рівності : навч. посіб. для учнів 9–12 класів ЗНЗ / За ред. О. Семиколенової – К. : К.І.С., 2007. – 176 с.
42. Навчання суперечливих питань шляхом освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини (ОДГ/ОПЛ). URL: <https://rm.coe.int/teaching-controversial-issues-developing-effective-training-for-teache/168076bec3>
43. Не смійся з мене (Don't Laughatme) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://youtu.be/s5dHRDM1cE4>
44. Онлайн-курс «Недискримінаційний підхід у навчанні». Навчальний курс для керівників шкіл, учителів початкових класів, який ознайомить з практичними порадами, як скласти план дій для протидії булінгу, як створити школу, дружню до кожної дитини. URL: <https://courses.ed-era.com/courses/course-v1:EdEra-Studena+Inc+1/about> (дата звернення: 18.01.2021).
45. Онлайн-курс «Протидія та попередження булінгу (цькуванню) в закладах освіти». Навчальний курс для директорів шкіл та педагогів, в якому можна отримати поради щодо організації системної роботи у закладі з попередження булінгу, як правильно педагогам реагувати на прояви булінгу, які інструменти застосувати. URL: https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:MON+AB101+2019_T2/about (дата звернення: 18.01.2021).
46. Орлов Ю. М. Самопознание и самовоспитание характера. Беседы психолога со старшеклассниками. Кн. для учащихся. – М. : Просвещение, 1987. — 224 с.
47. Партнерська взаємодія вчителів і батьків у контексті Нової української школи : метод. посіб. / За ред. Л. М. Загрійчук, Г. Д. Стрільчик. – Івано-Франківськ, 2019. – 279 с.
48. Полікультуріка. Як організувати виховання міжкультурної толерантності у школі та позашкільній діяльності : навчально-методичний посібник / Авт.-упоряд. А. Ленчовська, К. Крейдерман, М. Грінберг. – К. : ТОВ «Майстерня книги», 2010. – 344 с.
49. Пометун О. Що таке таксономія Блума і як вона працює на уроці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.criticalthinking.expert/usi-materialy/shho-take-taksonomiya-bluma-i-yak-vona-pratsyuye-na-urotsi/>
50. Пометун О. І. Енциклопедія інтерактивного навчання. – К. : А. С. К., 2007. – 144 с.
51. Посібник із цифрового громадянства та безпеки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://drive.google.com/file/d/0B9n7GdHk6xL9azRxc2JKNEFWR2s0N2tMSUdIamU0QUlhXzhz/view>

52. Посobie ведущего программ примирения потерпевших и правонарушителей. – Киев : Украинский Центр Согласия, 2005. – 56 с.
53. Потапова В., Скрипник О. Как организовать дискуссию по фильму? (методические рекомендации) / Информационно-исследовательский центр «Интеграция и развитие». – К. : Золотые ворота, 2012. – 64 с.
54. Права людини в освітньому просторі. URL: https://courses.edera.com/courses/course-v1:EDERA_OSCE+HRE101+2019/about (дата звернення: 18.01.2021).
55. Правила класу. URL: <https://ukrom.in.ua/pub/1-pravila-klasu.html> (дата звернення: 18.01.2021).
56. Професійна орієнтація в сучасній школі: кращі методичні розробки практичних психологів і соціальних педагогів малокомплектних загальноосвітніх навчальних закладів, навчально-виховних об'єднань, навчально-виховних комплексів : методичні рекомендації [Електронні дані] / авт. кол. за наук. ред. І. І. Ткачук. – К. : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2017. – 115 с.
57. Разом на одній землі. Історія України багатокультурна. 10–11 клас. Навчальний посібник / Всеукраїнська асоціація викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова доба». – Львів : ЗУКЦ, 2012. – 332 с.
58. Райт Мартин. Восстановительное правосудие – путь к справедливости. – К. : Издатель Захаренко В. А., 2007. – 304 с.
59. Рамки компетентностей Ради Європи, необхідних для культури демократії. URL: <https://rm.coe.int/prems-147517-rus-2652-competences-for-democratic-culture-8522-web-16x2/1680782139> (дата звернення: 18.01.2021).
60. Світове дослідження цінностей 2020 в Україні. URL: <http://ucerp.org.ua/doslidzhennya/world-values-survey-2020-in-ukraine.html> (дата звернення: 18.01.2021).
61. Соловійова О. Д., Дубровська Є. В. Організація роботи з розв'язання проблем насильства в загальноосвітньому навчальному закладі. Методичні рекомендації. – Київ, 2016. – 81 с.
62. Терещенко І. Г., Гусева А. В., Гусев А. І. Медиация в школе: украинский опыт внедрения / И. Г. Терещенко, А. В. Гусева, А. И. Гусев. Информационно-исследовательский центр «Интеграция и развитие». – К. : Золотые ворота, 2013. – 150 с.
63. Технології розвитку критичного мислення учнів / Адаптований переклад з англ. / Алан Кроуфорд, Е. Венди Саул, Самуел Метьюз, Джеймс Макінстер; за заг. ред. Олени Пометун. – К., 2006. – 303 с.
64. Томс Урдзе. Посібник для фахівців з навчання дорослих. URL: <https://cutt.ly/hjT7x7G> (дата звернення: 18.01.2021).
65. Уроки з підприємницьким тлом : Навчальні матеріали / За заг. ред. Е. Бобінської, Р. Шияна, М. Товкало. – Варшава : Сова, 2014. – 398 с.
66. Фишер Р., Юри У., Паттон Б. Переговоры без поражения. Гарвардский метод [пер. с англ. Т. Новиковой]. – М. : Эксмо, 2007. – 320 с.

67. Фишер Саймон, Абди Дека Ибрагим, Джавед Лудин и др. Работа с конфликтом: навыки и стратегии практической работы с конфликтом / Пер. с англ. Responding To Conflict, 2001. – 233 с.
68. Фопель К. Как научить детей сотрудничать, часть I. – М., 2000.
69. Фопель К. Сплоченность и толерантность в группе. – М., 2003.
70. Череповська Н. Медіакультура та медіаосвіта учнів ЗОШ : візуальна медіа культура. – Київ : Шкільний світ, 2010. – 128 с.
71. Шепель І. М. Професійне самовизначення школярів / Шепель І. М. – Хмельницький, 2015. – 85 с.
72. Шнейдерова Л. О. Профорієнтаційні ігри / Л. О. Шнейдерова. – Старокостянтинів, 2010. – 72 с.
73. Ювенальна юстиція : Навчальний посібник / Кол. авторів: Гусєв А. І., Костова Ю. Б., Крестовська Н. М., Семікоп Т. Є., Терещенко І. Г., Шмеріга В. І.; За заг. ред. Крестовської Н. М. – Одеса : ОЮІ ХНУВС, 2006. – 243 с.
74. Як захистити дітей від кібернасильства. Розвиток дитини. URL: <https://childdevelop.com.ua/articles/conflict/631/> (дата звернення: 18.01.2021).
75. «Я, Ти, Він, Вона...» – посібник для вчителів з антидискримінаційної освіти / Олександр Войтенко, Юрій Комаров, Ірина Костюк. – К. : Видавнича фірма «Відродження», 2009. – 122 с.
76. EntreComp : The Entrepreneurship Competence Framework. URL: <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC101581/lfna27939enn.pdf> (дата звернення: 18.01.2021).
77. Korostelina K. History Education in the Formation of Social Identity: Toward a Culture of Peace, Palgrave Macmillan, 2013.
78. Stories that Move – онлайн-ресурс з навчання протидії дискримінації. URL: <https://www.storiesthatmove.org/uk/aomawhr-ctopihka/>